

Anahtar Delikli Seccadeler Üzerine İkonografik Bir Deneme*

Erol Kalender**

Özellikle halı motiflerinin ikonografik yorumu son yıllarda araştırmacıların üzerinde durduğu bir konudur. Bu makalede, anahtar delikli seccadelerde görülen anahtar kavramının İslâm ikonografisindeki yeri ve önemi âyet ve sûrelerin ışığında ele alınmıştır.

İbrahim Paşa Sarayı'nda, Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nin yerli ve yabancı müzelerle gerçekleştirdiği 13-18. Yüzyıl Türk Halıları Sergisi Türk halılarının ihtişamını gözler önüne sermişti. Bu sergide yer alan birçok halı arasından anahtar deliği motifli seccadeler adından dolayı ilgi çekmişti. Bu adlandırma yalnızca anahtar deliğine benzediği için ilim adamları tarafından mı, yoksa halıyı dokuyanlar ya da kullananlar tarafından mı verilmişti? Anahtarın ikonografik bir anlamı var mıydı?¹

1490-1520 arasında ve hatta yüzyıl ortalarına kadar Venedik ve Kuzey İtalya resimlerinde, Bellini, Holbein, Pierro della Francesca gibi bazı ressamın resimlerinde anahtar delikli seccadeler görülmektedir.² Bu gruptan bazı halıların Bellini'nin eserlerinde görülmesi nedeni ile Bellini Anahtar Delikli Halılar kavramı dahi ortaya atılmıştır.³ Vakıflar Müzesi'ndeki 4 adet anahtar delikli seccade Balpınar ve Hirsch tarafından yayınlanmıştır.⁴ Bu seccadelerin Anadolu'dan başka Kuzeybatı İran, Azerbaycan ve daha sonraki yüzyıllarda Kazak Halılarında⁵ benimsenen bir form olduğu görülmektedir.⁶ Mihrap nişinin çoğu zamanda ayak basılan bölümünün genişleyerek bir anahtar deliği görüntüsü verdiği anahtar delikli seccadelerden İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'nde yer alan A-121 envanter numaralı 306 x 196 cm. ölçüsündeki, 15-16. yy. halısı (Resim 1) Doğu Anadolu'da bir merkezde dokunmuş olmalıdır.⁷ Anahtar delikli seccadelerden İstanbul Vakıflar Müzesi'nde yer alan A-339 envanter numaralı 176 x 137 cm. ölçüsündeki 17. yy. halısı (Resim 2) ise Konya'da dokunmuş olmalıdır.⁸ Halılar kırmızı zemin üzerinde orta ekseninde çift taraflı mavi

anahtar deliği formunda yapılmıştır. Tam ortada dört yönü simgeleyen yıldızvari bir kompozisyon bulunmaktadır.⁹ Kenar bordürleri iri yapraklar çevrelemektedir. Halılarda ilk dikkati çeken kompozisyon orta eksene yerleştirilmiş anahtar deliği kompozisyonudur. Peki nedir anahtar delikli seccadenin anlamı?

Bu kompozisyonun seccadelerde görülmesi ve bunların daha çok cami ve türbelerden getirilmiş olması bunların dinî anlamlar taşıdığını akla getirmektedir.¹⁰

** Başbakanlık Atatürk Kültür Merkezi Uzmanı.

* Bu yazının hazırlanmasında beni görüşleri ile destekleyen Sayın Prof. Dr. Sadık Tural'a teşekkür ederim.

1. Anahtar kavramının ikonografik anlamı için bkz. Robert Skelton, "Imperial Symbolism in Mughal Painting", P.P. Soucek (Ed.), *Content and Context of Visual Arts in the Islamic World*, New York 1988, pp. 177-191.

2. Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul 1987, s.146-148, çizim 32, Resim 46-48; Belkıs Balpınar – Udo Hirsch, *Carpets of Vakıflar Museum Istanbul*, Wesel 1988, p. 212.

3. John Mills, "Love and understanding: A Personal Choice from the Orient Stars Collection", *The Halı Annual 1994*, London 1994, pp. 25-33.

4. Balpınar-Hirsch 1988: 74-80, 212-219.

5. Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Şerare Yetkin, *Early Caucasian Carpets in Turkey*, London 1978; Cristopher Alexandr, *A Foreshadowing of 21st Century Art: The Color and very Early Turkish Carpets*, Oxford 1993, pp. 286-289.

6. Balpınar-Hirsch 1988:74.

7. Nazan Ölçer- Volkmar Enderlein – Ferenc Batari – John Mills, *Turkish Carpets from the 13th – 18th Centuries* (Yay. Ahmet Ertuğ), Milan-Padova 1996, p.190.

8. Ölçer 1996: 192.

9. Halılarda yıldızvari kompozisyon ikonografisi konusunda ayrıca bkz. Beyhan Karamağaralı, "Bir Konya Halısı Hakkında", *Arış*, 1, Mart 1997, s. 112-117.

10. Sergide yer alan 12 anahtar delikli seccadelerin 1'i Tekirdağ Sinan Ağa Camii'nden, 1'i İstanbul Haseki Hürrem Külliyesi'nden, 5'i Sivrihisar Şeyh Baba Yusuf Camii'nden, 3'ü Divriği Ulu Camii'nden ve 2'si Konya Aleaddin Keykubad Türbesi'nden getirilmiştir.

An Iconographic Essay On Keyhole Praying Rugs*

Resim/Picture 1

Anahtar Delikli Doğu Anadolu Halısı, 15-16. yy. Sivas-Divriği Ulu Camii'nden, 306x196 cm., İstanbul Vakıflar Müzesi, Env. No: A-121 (Ölçer 1996:190).

Prayer Carpets with a keyhole, Eastern Anatolia, From Ulu Camii, Divriği-Sivas.

Erol Kalender**

Iconographic explanations of the carpet patterns recently became to be a popular topic among the researchers. In this article, key concept of the keyhole praying rugs is reviewed in the light of the Verses and Suras.

*13th-18th Century Turkish Carpets Exhibition, realised with the participation of local and foreign museums by the Turkish-Islamic Works Museum at Ibrahim Pasha Palace, had revealed the magnificence of the Turkish carpets. Among all other carpets at the exhibition, praying rugs with keyhole motif attracted most attention because of their name. Was this name given by the scientists, or by a weaver, or just by a user, because of the resemblance? And, did this key carry an iconographic meaning?*¹

Between 1490-1520 and even until mid-century, such Venice and Northern Italy paintings by Bellini, Holbein and Pierro della Francesca included *praying rugs with keyhole motifs*.² As such carpets have been seen mostly in Bellini's paintings, concept of *Bellini Carpets with Keyhole* arose.³ Four (4) praying rugs with keyhole motifs at Vakıflar Museum İstanbul have been included in publications by Balpınar and Hirsch.⁴ It has also been observed that those praying rugs is a form embraced by Northwestern Iran, Azerbaijan and through the next centuries by Kazak carpets⁵, along with Anatolia.⁶

** Specialist, Atatürk Culture Center.

* I would like to extend my gratitudes to Dr. Tural who supported me with his comments while writing the article.

Türk-İslam sanatının biçimleniş ve ortaya çıkışında etkili olan *Kur'an-ı Kerim*'de yer alan bazı âyetler bu seccadelerin anlamlarına açıklık getirmektedir.

En'am Sûresi 59. âyette (*Kur'an* 6/59) "Gayb'ın (görünmez), bilginin *anahtarları*, O'nun yanındadır, onları O'ndan başkası bilmez. (O) karada ve denizde olan her şeyi bilir. Düşen bir yaprak -ki mutlaka onu bilir- yerin karanlıkları içinde gömülen dane, yaş ve kuru hiç bir şey yoktur ki apaçık bir Kitap'ta olmasın" yazmaktadır.¹¹ Allah'ın sıfatlarını belirten âyetlerden biri olan bu âyette "meftah" mim'in fethiyle ismi mekân, açılacak yer demektir, mim'in kesriyle de "miftah" gibi ismi âlet olup *anahtar* demektir.¹² Yazır bu âyeti şöyle açıklamaktadır: "Yani daha açılmamış, vücuda gelmemiş, bizim ilmimiz taalluk etmemiş o kadar gayb hazineleri vardır ki bütün bunların *kapıları* veya *anahtarları* ancak Allah'ın nezdinde Allah'ın elindedir."

Kur'an'ın ilk sûresi Fatiha ise, feth kökünden gelir ve fatih "açan" demektir,¹³ ayrıca "Fatıhasız namaz yoktur" hadisi hemen herkesçe bilinmektedir.¹⁴ Fatiha, yani kitap ve kapı gibi açılacak şeylerin evveli anlamlarını taşır.

En'am sûresi 44. âyette (*Kur'an* 6/44) "Kendilerine yapılan uyarıları unutunca, üzerlerine herşeyin kapılarını açıverdik"; *A'raf* sûresi 40. âyette (*Kur'an* 7/40) "Bizim âyetlerimizi yalanlayan ve onlara inanmaya tenezzül etmeyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve deve iğne deliğinden geçinceye kadar onlar cennete

11. Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Ankara 1975, s.133.

12. Elmalı'lı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10 cilt, İstanbul 1982, s.1947.

13. Skelton 1988: 183.

14. Yazır 1982: 7.

Resim/Picture 2

Anahtar Delikli
Konya Halısı,
17. yy. Sivas-Divriği
Ulu Camii'nden,
176x137 cm. ,
İstanbul Vakıflar
Müzesi,
Env. No: A-339
(Ölçer 1996:192).

Prayer Carpets with
a keyhole, Konya,
From Ulu Camii,
Divriği-Sivas.

Two of them were brought from Divriği Ulu Mosque and they have been exhibited at Vakıflar Museum Istanbul. First of those carpets (Picture 1) must have been woven in Eastern Anatolia in 15th-16th centuries⁷, whereas the other one (Picture 2) must have been woven in Konya in 17th century⁸. On the carpets, two-sided blue *keyhole* form was woven at the medium on a red ground. At the centre, there is a star-like composition symbolising four directions⁹. Margin bordures are surrounded with big leaves. The first composition that call attention is the *keyhole* composition placed at the medium. Then, what is the meaning of a praying rug with a keyhole motif?

That this composition is observed on praying rugs which are mostly brought from the mosques and tombs reminds one that this composition is possessing religious and theological meanings.¹⁰ Some verses of the *Koran*, having an effective impact on the formation and shaping of the Turkish-Islamic Art, clarify the meaning of those praying rugs.

Verse 59 of Al-Anaam Sura reads as follows (Koran 6/59): "With Him are the *keys* of the Unseen, the treasures that none knoweth but He. He knoweth whatever there is on the earth and in the sea. Not a leaf doth fall but with His knowledge: there is not a grain in the darkness (or depths) of the earth, nor anything fresh or dry, but is (inscribed) in a Record clear."¹¹ This verse, giving the names of Allah, includes such letters (*mim*) with various use of which will lead to two different meanings as *mefteh* meaning 'a place to be opened' and *miftah* meaning 'key'.¹² Yazır explains this verse as follows: "There are such unseen treasures that have not been opened or seen that *doors* or *keys* of those treasures are only in the hands on Allah".

The first sura of the *Koran*, *Fatiha*, comes from *fth* root in Arabic language and *fatih* (conqueror) means "who/which opens"¹³. Furthermore, everyone knows that there can be no *namaz* (ritual worship) without *Fatiha* as also expressed by Mohammed.¹⁴ *Fatiha* has the meaning of beginning of the things to be opened such as book or door.

Verse 44 of Al-Anaam Sura (Koran 6/44) reads as follows: But when they forgot the warning they had received, We opened to them the gates of all things,...". Verse 40 of A'raf Sura (Koran 7/40) says "To those who reject Our Signs and treat them with arrogance, no opening will there be of the gates of Heaven, nor they enter the Garden, until the camel can pass through the eye of the needle". Verse 96 of A'raf Sura (Koran 7/96) reads as follows: "If the people of the towns had but believed and feared Allah, We should indeed have opened out to them all kinds of blessings from heaven and earth;...". Verse 14 of Hicr Sura (Koran 15/14) reads as follows: "Even if We opened out to them a gate from heaven, and they were to continue (all day) ascending therein.". Verse 50 of Sad (Koran 38/50) reads as follows:

"Gardens of Eternity, whose doors will (ever) be open to them.". Verse 2 of Fatir or Melaike (Koran 35/2) talks of "what Allah out of His Mercy doth bestow on mankind none can withhold". Verse 71 of Zumer (Koran 39/71) reads as follows "The Unbelievers will be led to Hell in groups: until, when arrive, there, its gates will be opened.." and Verse 73 of the same sura says "And those who feared their Lord will be led to the Garden in groups: until behold, they arrive there; its gates will be opened; and its keepers will say: Peace be upon you! Well have ye done! Enter ye here, to dwell therein". Verse 19 of Nebe (Koran 78/19) says And the heavens shall be opened as if there were doors".

As seen from all those verses, the keys are in the hands of Allah. He opens every door He wishes and He knows everything. The keys of Hell and Heaven are also in His hands. Thus, *praying rugs with keyhole motifs* for opening the doors of Heaven or reminding doors of Hell to those who are performing the *namaz* reflect the high cultural structure of the age¹⁵.

The *leaves* mentioned in Verse 59 of Al-Anaam ("He knoweth whatever there is on the earth and in the sea. Not a leaf doth fall but with His knowledge") have been embroidered on the bordures with big motifs. Both Divriği carpets reflect several abstract concepts as to "on the earth and in the sea". In Iran, Four Gardens (Çar Bag) Carpets that resemble to water channels, gardens and the Garden of Heaven¹⁶ are very famous and they have been disseminated to various museum throughout the world. On Four Gardens Carpets, at the medium, the fountain with fishes and ducks inside divides the carpet into four with water channels and beautiful gardens with flowers are placed inside those parts.

One of those carpets is exhibited at Glasgow Art Gallery (Picture 3).¹⁷ The fountain and channels on the medium are shown using light blue colour with a naturalistic approach. On both Divriği carpets, keyholes are shown using blue colour. Keyhole composition is similar to the fountain shape in Picture 3 and to the one placed in *Acaib'ül Mahlukai* (Picture 4) miniature produced during the Mughal Period¹⁸. Thus, water determined using blue colour at the medium of Divriği carpets should describe the sea referring to the *Koran*. This should not be considered an unusual thing. Heaven-describing carpets flourished in a naturalistic approach in Iran have been dealt with conceptually in Anatolia due to Islamic Arts. These carpets, having fully similar features with the verse 59 of Al-Anaam, are samples showing the richness of Turkish Art. The individuals who had ordered or woven those praying rugs during 15th-17th centuries, should have known the meaning of them. Looking at where those carpets are coming from, this thesis is also supported by the idea that those places are also cultural centres of the time. ◀

giremeyeceklerdir”; *A’raf* sûresi 96. âyette (*Kur’an* 7/96) “(O) ülkelerin halkı inanıp (kötülüklerden) korunsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden bolluklar açardık; *Hicr* sûresi 14. âyette (*Kur’an* 15/14) “Onlara gökten bir kapı açsak da oraya çıkacak olsalardı”; *Sad* sûresi 50. âyette (*Kur’an* 38/50) “Kapıları kendilerine açılmış Adn cennetleri”; *Fatır* veya *Melaike* sûresi 2. âyette (*Kur’an* 35/2) “Allah insanlara bir rahmet açtı mı onu tutan olmaz”; *Zümer* sûresi 71. âyette (*Kur’an* 39/71) “İnkâr edenler bölük bölük cehenneme sürüldüler, oraya geldikleri zaman cehennemin kapıları açıldı...”; *Zümer* sûresi 73. âyette (*Kur’an* 39/73) “Rab’lerinin azabından korunarlarda bölük bölük cennete sevkedildiler. Kapıları daha önce açılmış bulunan cennete vardıklarında onun bekçileri onlara ‘selam size (ne) hoşsunuz, ebedi kalmak üzere buraya girin’ dediler”; *Nebe* sûresi 19. âyette (*Kur’an* 78/19) “gök açılmış, kapı kapı olmuştur” yazmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de yer alan bu âyetler, anahtar delikli seccadelerin sembolizmi için yeterince bilgi vermektedir. Bütün bu âyetlerden anlaşılmalıdır ki anahtarlar Allah’ın elindedir. O her istediği kapıyı açar, O her şeyi bilir. Cennet ve cehennemin anahtarları da onun elindedir. Öyleyse bu seccadelerde namaz kılan kişiye cehennemin kapılarını

hatırlatan, ama daha çok cennetin kapılarını açmaya yarayan bu *anahtar delikli seccadeler* döneminin dini anlayışını yansıtmaktadır. Tasavvufta’da miftah yani anahtar kavramı önemli rol oynamıştır. *Miftah’ül Kulûb (Kalblerin Anahtarı)* adlı risalelerin okunduğu bilinmektedir.¹⁵

Tekrar En’am sûresinin 59. âyetine dönersek, “(O) karada ve denizde olan herşeyi bilir. Düşen bir *yaprak* ki onu bilir” âyetinde adı geçen *yapraklar* da bordürlerde irice işlenen yapraklar olmalıdır.

İran’da su kanalları ve bahçeleri ile cennet bahçelerini andıran *Dört Bahçe* (Çar Beg) Halıları bilinmektedir ve bunlar bugün dünyanın çeşitli müzelerine dağılmıştır.¹⁶ Cenneti tasvirleyen Dört Bahçe Halılarında orta ekseninde içinde balık ve ördeklerin bulunduğu havuz, su kanalları ile halıyı dörde bölmekte ve kalan bu bölümler içinde çiçekler bulunan güzel bahçeler yer almaktadır. Bu halılardan biri Glasgow Art Gallery’de yer almaktadır¹⁷ (Resim 3). Orta eksenindeki havuz ve kanallar naturalist bir şekilde açık mavi renkle gösterilmiştir. Her iki Divriği halısında da anahtar içleri mavi renkle gösterilmiştir. Anahtar deliği kompozisyonu Hint-Türk İmparatorluğu döneminde yapılmış *Acaib’ül Mahlukat* minyatüründeki havuz biçimiyle (Resim 4) ve Resim 3’teki havuz biçimiyle benzerlik göstermektedir.¹⁸ O halde Divriği Halılarının orta ekseninde mavi ile belirtilen bölüm suyu, *Kur’an’a* atıfla denizi tasvir ediyor olmalıdır.

Bu bize yabancı gelmemelidir. İran’da naturalist bir şekilde ortaya çıkan cennet tasvirli halıların Anadolu’da anahtar delikli seccadelerde görüldüğü gibi İslâm Sanatı’na bağlı olan kurallara uygun olarak ortaya çıktığı kabul edilebilir.

En’am sûresinin 59. âyetiyle baştan sona örtüşen bu halılar Türk Sanatının zenginliğini ortaya koyan örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Halıların geldiği yerlere bakıldığında, buraların entellektüel düzeyde bir kültür merkezi olmaları, 15-17. yüzyıllarda bu seccadeleri sipariş verenlerin ya da dokuyanların bu halıların anlamlarını biliyor olduklarını düşündürmektedir. ■

15. El-Hac Mehmed Nuri Şemsüddin el Nakşibendi, *Tam Miftah’ül-Kulûb: Kalblerin Anahtarı*, İstanbul 1976.

16. P.R.J. Ford, *Oriental Carpets Design: A Guide to Traditional Motifs, Pattern and Symbols*, London 1989 (1981), pp. 144-151.

17. May. H. Beattie, *Carpets of Central Persia with Special References to the Rugs of Kirman*, Westerham 1976, 33-34; Ford 1989: 145. Bu halıların benzerlerini Bennett’te yayınlamıştır: Ian Bennett, *Rugs and Carpets of the World*, New Jersey 1988, pp. 72-75.

18. Resim 4, Norah M. Titley’in *Plants and Gardens: in Persian, Mughal and Turkish Art*, (London 1979) kitabının kapağından alınmıştır.

Resim/Picture 4

Hint-Türk İmparatorluğu döneminde yapılmış *Acaib’ül Mahlukat* minyatüründe havuzlu bahçe, 17.yy. başı, British Museum (Titley 1979).

Garden with pool in the miniature of *Acaib’ül Mahlukat* of Mughal Period in early 17th century.

Resim/Picture 3

Suları, bitkileri ve hayvanları ile bir bahçeyi tasvir eden İran Halısı, 17. yüzyıl sonu, 527 x 425 cm. , Burrell Koleksiyonu, Glasgow Art Gallery and Museum, (Beattie 1976:33; Ford 1989: 145).

The Wagner Garden Carpet, late 17th century, North Persian, The Burrell Collection, Glasgow Art Gallery and Museum Inv. 9-2.

سهم بر سر درخت باغی یکن یک در در
مازجهما بسیار خوب می نماید حسی باغ خوبی طرح

